

مروری بر موقعیت راهبردی جزیره خارک: درسی علمی از جنگ تحمیلی

مهدی زارع^۱

در جنگ تحمیلی اسفند ۱۴۰۴-فروردین ۱۴۰۵ که تجاوز نظامی آمریکایی صهیونی با پاسخ کوبنده ایران مواجه شد، موقعیت های مهمی به ویژه در خلیج فارس مورد حمله دشمن واقع شد. درسی نیز آموخته و بازآموزی شد: تمرکز منافع راهبردی در یک نقطه یا یک پهنه خاص ریسک بالایی دارد چرا که با حمله دشمن آسیب پذیری بالا و تاب آوری کم خواهد بود. از نقاط مهم مورد حمله دشمن جزیره خارک بود که پایانه نفتی بیش از ۹۰ درصد صادرات نفتی ایران است. جزیره خارک در نیمه شمالی پهنه آبهای خلیج فارس و در فاصله ۳۰ مایلی - ۵۷ کیلومتری - شمال غربی بندر بوشهر و بین مختصات جغرافیایی $۲۹^{\circ}۱۷'$ تا $۵۰^{\circ}۲۰'$ طول جغرافیایی و بین $۲۹^{\circ}۱۲'$ تا $۲۹^{\circ}۱۷'$ عرض جغرافیایی واقع شده است. جزیره خارک از شمال شرقی به فاصله ۲ مایلی - $۳/۷$ کیلومتر - به جزیره خارکو و به فاصله ۲۰ مایلی - ۳۸ کیلومتر - به بندرگناه میرسد.

قدیمیترین رسوبات موجود در جزیره خارک را تشکیلات آغاچاری فوقانی یا بخش لهربری شامل سیلتستون و مارنهای رنگین مربوط به پلیوسن تشکیل میدهند. بر روی این بخش، کنگلومرای بختیاری -آهک خارک- قرار گرفته و گرچه با کنگلومرای بختیاری همسن هستند ولی از نظر رخساره متفاوت است. بر روی سازند اخیر واریزه های ناشی از تخریب ناهمواریها قرار گرفته است و اصطلاحاً در محل ماسه دریایی گفته می شود و حدود بیش از ۵ متر ژرفا دارند. دو تاقدیس یکی سرتاسر جزیره یعنی از شمال تا جنوب و دیگری

۱. استاد پژوهشگاه زلزله و سردبیر نشریه تروج علم

کوتاهتر و از شمال تا قسمتهای میانی جزیره، به موازات هم در جهت شمال غرب به جنوب شرق با شیب ملایم، زمین‌شناسی خارک را تشکیل داده‌اند. حرکات کوهزایی جوان موجب شکستگی‌هایی در سنگها شده است که زمین لرزه‌های حادث در این منطقه موید ادامه چنین فشارهایی میباشد.

خارک کانون راهبردی اقتصاد و صادرات نفت ایران، منطقه امنیتی و حفاظتی، آثار باستانی از دوره عیلامیان تا هخامنشیان و ساسانیان، است. جزیره خارگ با ۸ کیلومتر طول، ۴ کیلومتر عرض و ۸ هزار نفر جمعیت، پایانه اصلی نفت ایران است به نحوی که بخش زیادی از نفت ایران از این منطقه به سایر کشورها صادر می‌شود.

خارک جزو معدود پایانه‌های نفتی دنیاست که قابلیت پهلودهی به بزرگترین نفتکش‌های جهان را دارد. خارک توان پهلودهی همزمان ۹ نفتکش با ظرفیت‌های گوناگون را دارد و وجود مخازن ذخیره‌سازی نفت با ظرفیت‌های میلیونی این قابلیت را به پایانه خارک داده که روزانه بیش از ۱۰ میلیون بشکه نفت را به مشتریان تحویل دهد. پایانه نفتی خارک پذیرای نفتکش‌های غول پیکر (Carrier Crude Large Very) با ظرفیت ۳۲۰ هزار تن و «ULCC»، نفتکش‌های کوه پیکر (Carrier Crude Large Ultra) با ظرفیت ۵۵۰ هزار تن است. پایانه صادراتی خارک دارای دو اسکله معروف به نام‌های تی در شرق و آذرپاد در غرب جزیره است. اسکله تی با طول ۱۸۴۰ متر قابلیت پهلودهی همزمان ۶ نفتکش تا ظرفیت ۳۰۰ هزار تن دارد در حالی که نفتکش‌های غول پیکر با ظرفیت بیش از ۵۰۰ هزار تن هم می‌توانند در اسکله آذرپاد بارگیری کنند. برای جلوگیری از تمرکز صادرات نفت از یک نقطه از حدود دو دهه قبل وزارت نفت، افزایش پایانه‌های صادراتی را در دستور

کار قرار داده و برای چهار پایانه جدید در خلیج فارس برنامه ریزی کردند. پایانه جاسک به عنوان دومین پایانه صادراتی نفت خام در حال توسعه است. پایانه جاسک در استان هرمزگان و در ساحل دریای عمان قرار داشته و بهره‌برداری از آن می‌تواند باعث کوتاه شدن فاصله تردد نفتکش‌ها شود. احداث یک خط لوله ۲۲۰۰ کیلومتری و احداث مخازن ذخیره‌سازی به ظرفیت ۲۰ میلیون بشکه از اقداماتی است که برای راه‌اندازی پایانه جاسک انجام خواهد شد. پایانه‌های مشابهی در جزایر لاوان و سیری در دست توسعه است. جزیره لاوان که پس از جزایر قشم و کیش بزرگ‌ترین جزیره ایران در آب‌های خلیج فارس به شمار می‌رود، در استان هرمزگان قرار دارد. ذخایر نفت آب‌های نزدیک جزیره لاوان بسیار قابل توجه است و سکوهای نفتی سلمان، بلال، رسالت و رشادت در نزدیکی آن جای گرفته است. جزیره ۱۸ کیلومتر مربعی سیری نیز در محدوده شهرستان ابوموسی و در فاصله ۱۵۲ مایلی تا بندرعباس قرار دارد. پنج میدان نفتی الوند، نصرت، دنا، سیوند و ایلام در اطراف این جزیره قرار دارند که بیش از یکصد هزار بشکه در روز نفت تولید می‌کنند. قشم، منطقه دیگری است که وزارت نفت در پی تبدیل آن به یک پایانه مهم صادرات نفت بوده و قصد دارد آن را از طریق همکاری با بخش خصوصی انجام دهد. قشم به دلیل قرار گرفتن در تنگه هرمز از موقعیت استراتژیکی برخوردار بوده و می‌تواند نفتکش‌ها را به سوی خود جذب کند. پیش از این برنامه تبدیل جزیره قشم به مرکز بانکرینگ خلیج فارس نیز پیگیری شده است.

جزیره خارک تنوع زیستی فوق العاده از ساحل خلیج فارس، درختان نایاب، حیوانات ایران دارد. خارک محل حفاظت زیستی از آهوان ایرانی نیز هست. پوشش جانوری منطقه شامل حیواناتی مثل لاک‌پشت منقار عقابی، لاک پشت سبز، کاکایی، عقاب ماهیگیر، کلاغ هندی، آهو، بز عدنی و آبیانی مانند خرچنگ، میگو و کوسه پلنگی می‌شود. گیاهان منحصربه‌فردی مثل درخت پهن‌برگ لیل، انجیر هندی و انجیر معابد، گیاهان کهور، کُنار، نخل، اسطوخودوس و مورخش در جزیره خارک وجود دارند.

قدمت تمدنی شناخته شده خارک به اواخر هزاره دوم قبل از میلاد بازمی‌گردد. اولین باری که در نقشه‌های جغرافیایی از این جزیره اسمی به میان آمد، قرن ۱۶ میلادی - در زمان شکل‌گیری سلسله صفویه- بود. جزیره در دوره عیلامیان، هخامنشیان و ساسانیان و حتی بعد از آن هم سکونتگاه جوامع انسانی بوده و علاوه بر آن تاجران و بازرگانان هم توجه زیادی به جزیره داشته‌اند. برخی از این اسناد شامل اثر مکتوب از شاعر قرن سومی، کتیبه هخامنشی و معبد دو خواهرون دوره عیلامی می‌شود. در سده پانزدهم پرتغالی‌ها بر روی تمام جزایر خلیج فارس از جمله جزیره خارک مسلط شدند. بعد از پرتغالی‌ها، صفویه مجدد بر جزایر خلیج فارس مسلط شدند ولی سپس جزیره به ترتیب به دست هلندی‌ها، و بعد در زمان زندیه به فرمانروایی میرمهنا، و سپس انگلیسی‌ها و فرانسوی‌ها افتاد ولی در زمان ناصرالدین شاه تسلط قاجاریه به طور کامل بر جزیره خارک تثبیت شد.

خارک از زمان رضا شاه پهلوی به عنوان تبعیدگاه برای زندانیان سیاسی در نظر گرفته شد. از سال ۱۳۳۷ش، جزیره به عنوان جایگاه مناسبی برای صادرات نفت خام شناسایی و در آبان ۱۳۳۹ش اولین بارگیری به مقصد اروپا انجام شد. از آن روز جزیره خارک این نقش را حفظ کرده و امروزه نیز تقریباً ۹۳ درصد نفت صادراتی ایران از طریق این جزیره به کشورهای مختلف صادر می‌شود. همچنین صنایع و شرکت‌های دیگری مثل شرکت پتروشیمی، نفت فلات قاره ایران و پایانه‌های نفتی ایران در این جزیره فعالیت می‌کنند.

بر اساس نظر باستان‌شناس معروف فرانسوی، گیرشمن، نام خارک از شهر تاریخی خاراکس الهام گرفته شده است. خاراکس شهری بود که توسط اسکندر برای تجارت با هند در مصب رود دجله و کرخه، کنار خلیج فارس ساخته شد. طبق مقاله «خارک یا خارگ» که در مجله صنعت نفت ایران در سال ۱۳۵۷ منتشر شد، نام خارک طبق اسناد تاریخی درست‌تر است.

امکانات رفاهی مثل اقامتگاه و هتل، بیمارستان، فرودگاهی کوچک، رستوران، بازارچه‌های محلی، پاساژهای کوچک و سوپرمارکت در خارک وجود دارد که عمدتاً توسعه وزارت نفت توسعه یافته است. کشتی سوخته بقایای یک کشتی گره‌ای است که در جنگ عراق بمباران و منفجر شد، که به‌ویژه در هنگام طلوع و غروب آفتاب برای گردشگران جالب است.

کتیبه هخامنشی با ابعاد ۳۰×۲۰ به خط میخی فارسی باستان نوشته شده و امروز زیر شیشه‌ای در عمق یک متری قرار دارد. جنس کتیبه سنگ مرجانی صخره‌ای معروف به سنگ خارا است و در کنار آن درخت مشهور جزیره یعنی درخت لیل قرار دارد. کتیبه هخامنشی در جریان جاده‌سازی در سال ۱۳۸۶ کشف و در سال ۱۳۸۸ ثبت ملی شد. در اطراف کتیبه هم آثار چاه آب شیرین پیدا شده که البته امروز خشک است. باستان‌شناسان این کتیبه ۶ واژه‌ای را رمزگشایی کردند و می‌گویند روی کتیبه حک شده است: «اینجا سرزمین خشک و بی‌آبی بود شادی و آسایش را آوردم».

گوردخمه‌ها و معابد پالمیریان از دیگر دیدنی‌های تاریخی جزیره خارک است. زرتشتیان طبق آیین باستانی مردگان خود را در دخمه‌هایی در بالاترین نقطه دفن می‌کردند و بعدها استخوان‌های آن‌ها را جمع و در استودان یا استخوان‌دان قرار می‌دادند. در کنار این دخمه‌ها دو محوطه آرامگاهی وجود دارد که باستان‌شناسان به پالمیریان نسبت می‌دهند و معتقدند این دخمه‌ها نه تنها محل دفن اجساد، بلکه محلی برای عبادت و نیایش مردم بوده است. پالمیریان، بازرگانان و دریانوردانی بودند که در نزدیکی سوریه امروزی زندگی می‌کردند. تمام کتیبه‌های این قسمت در اثر ساخت‌وساز و تخریب هلندی‌ها از بین رفته‌اند.

کوه خضر بلندترین نقطه جزیره خارگ با ارتفاع ۷۵ متر است و به همین دلیل هم در دوره‌های تاریخی مختلف مورد توجه حکومت‌ها بوده است. همچنین گوردخمه‌ها و آثار حضور پالمیریان در کوه خضر موجود است. مقبره امامزاده ابوحنیفه به عنوان یکی از فرزندان حضرت علی (ع) شناخته شده ولی مورخان چنین انتسابی را قبول ندارند.

دره یا تنگه آذرپاد در شرق جزیره و نزدیک به ورودی خوابگاه شرکت پایانه‌های نفتی قرار دارد. سیمرغ نام دیگر این دره بین‌محلی‌ها است. این نام به مجسمه سیمرغی برمی‌گردد که در این دره قرار گرفته است. این دره به دلیل سرسبزی و نزدیکی به مجتمع‌های مسکونی و سازمانی، میزبان خانواده‌های زیادی است که برای پیک‌نیک و وقت‌گذرانی به این منطقه می‌آیند.

در جنوب جزیره جاذبه‌ای تماشایی به نام گردن اشتر وجود دارد. در واقع گردن اشتر به کوه‌هایی اطلاق می‌شود که شکلی مانند گردن اشتر دارند. در بخش غربی جزیره خارگ کلیسایی قرار دارد به اسم نسطوریان که بر بلندای تپه یا صخره‌ای آخرین نفس‌هایش را می‌کشد. قدمت این کلیسا به اوایل قرن پنجم میلادی و دوران ساسانی باز می‌گردد. گستردگی خرابه‌های به‌جامانده از کلیسا گواهی بر عظمت و شکوه این کلیسا است. همچنین بر اساس اسناد تاریخی کلیسای نسطوریان تالار اجتماعات، جایگاه خوانندگان، محراب، ایوان‌ها، کتابخانه و خانه‌هایی برای کشیشان داشته است.

منابع :

- زارع م. ۱۳۸۷. مطالعه لرزه خیزی و آسیب پذیری لرزه ای در محدوده جزیره خارک . ۱۳۸۷. پژوهشگاه بین المللی زلزله شناسی و مهندسی زلزله
- زارع م. س.ا. هاشمی، ر. رحمانی ۱۳۹۴. تحلیل خطر زمین لرزه و تهیه نقشه های پهنه بندی شتاب در محدوده جزیره خارک ، مجله مخاطرات محیط طبیعی، پیاپی ۵ (بهار ۱۳۹۴)، صص ۱- ۱۳

